प्रा.डा. व्रतराज आचार्य
शोधनिर्देशक

विश्वनाथ शर्मा ढकालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्ष दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
कृष्णहरि पोखेल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
कीर्तिपुर, २०६३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री कृष्णहरि पोखेलले विश्वनाथ शर्मा ढकालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्त्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६४/०४/२०

....

(डा. व्रतराज आचार्य)
प्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

मितिः २०६४/४/

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुरका छात्र श्री कृष्णहरि पोखेलले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नुभएको विश्वनाथ शर्मा ढकालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्त्वको अध्ययन नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
सह-प्रा. दुर्गाभक्त ढकाल	प्रा.डा. व्रतराज आचार्य	प्रा. घनश्याम उपाध्याय
बाह्य निरीक्षक	शोधनिर्देशक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

अध्ययन र अनुसन्धन बाह्य रूपमा देख्दा जति सहज र सुगम देखिन्छ विषयवस्तुभित्र पुगेपछि त्यसका समस्या र उपलब्धि पत्ता लगाउन त्यति नै कठिन अनि सूक्ष्म हुँदोरहेछ । विश्वनाथ ढकाल २०२० को दशकमा नेपाली साहित्यका फाँटमा उदाएका नवसर्जक व्यक्तित्व भए पनि उनका व्यक्तित्वका अनेकौ तथ्यहरू अव्यक्त छन् । मैले उनका जीवनका ती सार्वजनिक हुन नसकेका व्यक्तित्व, साहित्यिक रचनाहरूको अध्ययन गर्न **विश्वनाथ ढकालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्त्वको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारेको हुँ । यही उनका विविध पाटाका अनुसनधानका क्रममा मलाई सुझाव, सल्लाह, हौसला, निर्देशन र सिकाइको मार्गनिर्देशन गर्नुहुने शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु प्रा.डा. व्रतराज आचार्यज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता चढाउँछु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अनुसन्धान गर्न शोधप्रस्ताव स्वीकृत प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्य लेखनमा सुझाव र सल्लाह दिनुहुने तत्कालीन विभागीय प्रमुख प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ, वर्तमान निमित्त विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्याय, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, सहप्रा. केशव सुवेदी तथा शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी अनुसन्धानका क्रममा सहयोग गर्नुहुने जमुनादेवी ढकाल, अनुपमा ढकाल, दुर्गाभक्त ढकाल, राजेन्द्रदेव आचार्य, ऋषिभक्त ढकाललाई कृतज्ञता अर्पण गर्दछु ।

जीवनको प्रारम्भदेखि नै असल कार्यमा अनवरत रूपले लाग्न प्रेरणा र परिवेश प्रदान गर्नुहुने मेरा पिता-माता फागुराम पोखेल र सावित्री पोखेलप्रति सगौरव कृतज्ञ छु । यसैगरी सधैंभरी पढाइप्रति दत्तचित्त रहन प्रेरित गराउने दाजुभाइ काशीनाथ, रामहरि, शिवहरि र प्रकाशप्रति कृतज्ञ छु । शोधलेखनका क्रममा आ-आफ्नो स्थानबाट सहयोग गर्ने दिदीबहिनी, भान्जा जीवन लामिछाने, सहयोगी मित्र उपेन्द्र सुवेदी, भानु सापकोटा, लक्ष्मीनाथ कँडेल, पुरुषोत्तम रिजाल तथा सम्पूर्ण मित्रहरूमा स-धन्यवाद टक्रयाउँछु । समयमै पाण्डुलिपि टङ्कण गरी सहयोग गर्नुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा, यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः २०६४/०४/२०

....

कृष्णहरि पोखेल
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष
समूह २०६१/०६३
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

विषयसूची

पृष्ठ

स्वीकृति-पत्र
शोधनिर्देशकको मन्तव्य
कृतज्ञताज्ञापन
विषयसूची
सङ्क्षेपीकृत सूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय १-७

१.१ शोधशीर्षक १
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १
१.३ विषयपरिचय १
१.४ समस्याकथन २
१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू ३
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ३
१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५
१.९ सामग्रीसङ्कलनविधि ५
१.१० विधि/विश्लेषण ६
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद

विश्वनाथ ढकालको जीवनी र व्यक्तित्व ८-४०

२.१ विश्वनाथ ढकालको जीवनी ८
२.१.१ जन्म र नामकरण ८
२.१.२ वंशपरम्परा र पारिवारिक पृष्ठभूमि ८
२.१.३ बाल्यकाल तथा किशोरावस्था ११
२.१.४ युवावस्था १२
२.१.५ शिक्षादीक्षा १४

२.१.६ विवाह तथा पारिवारिक जीवन १६
२.१.७ सामाजिक तथा राजनैतिक जीवन १८
२.१.८ जागिरे जीवन र बसोबास १९
२.१.९ भ्रमण २०
२.१.१० साहित्यिक प्रेरणा र २१
२.१.११ सम्मान तथा पुरस्कार २२
२.१.१२ व्यक्तिगत रुचि तथा स्वभाव २४
२.१.१२.१ रुचि २४
२.१.१२.२ स्वभाव २६
२.१.१३ पारिवारिक वियोगावस्था २९
२.१.१४ देहावसान ३०
२.१.१५ जीवनदर्शन ३१
२.२ विश्वनाथ शर्मा ढकालको व्यक्तित्व ३२
२.२.१ पृष्ठभूमि ३२
२.२.२ निजी व्यक्तित्व ३३
२.२.२.१ बाह्य व्यक्तित्व ३३
२.२.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व ३४
२.२.३ सार्वजनिक व्यक्तित्व ३५
२.२.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व ३६
२.२.३.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व ३९
२.२.४ निष्कर्ष ४०
तेस्रो परिच्छेद
विश्वनाथ ढकालको लेखनयात्रा ४१-४९
३.१ लेखनयात्राको पृष्ठभूमि ४१
३.२ लेखनयात्राको चरण विभाजन ४२
३.२.१ प्रथम चरण (वि.सं. २०२३-वि.सं. २०२६ सम्म) ४२
३.२.२ दोस्रो चरण (वि.सं. २०२७- २०३४ सम्म) ४४
३.२.३ तेस्रो चरण (वि.सं. २०३५-२०६१ सम्म) ४६
३.३ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक रचनाहरूको अन्तर्सम्बन्ध ४६
३.४ निष्कर्ष ४८

चौथो परिच्छेद

विश्वनाथ ढकालका कविताहरूको अध्ययन ५०-६६

४.१ साहित्यको सामान्य परिचय ५०

४.२ कविताका प्रमुख तत्त्वहरू ५०

४.२.१ शीर्षक ५१

४.२.२ लयविधान ५१

४.२.३ भाषाशैली ५१

४.२.४ कथ्य र भावविचार ५१

४.३ हिमालयकी कली कविताको विश्लेषण ५२

४.३.१ सामान्य परिचय ५२

४.३.२ शीर्षक ५२

४.३.३ संरचना र लयविधान ५२

४.३.४ भाषाशैली ५३

४.३.५ केन्द्रीय कथ्य र भाव ५३

४.३.६ शिल्पविधान ५५

४.४ मुनाको यादमा कविताको विश्लेषण ५५

४.४.१ सामान्य परिचय ५५

४.४.२ शीर्षक ५६

४.४.३ संरचना र लयविधान ५६

४.४.४ भाषाशैली ५६

४.४.५ केन्द्रीय कथ्य र भावविधान ५७

४.४.६ शिल्पविधान ५८

४.५ 'जीवन : एक वटवृक्ष' कविताको विश्लेषण ५९

४.५.१ सामान्य परिचय ५९

४.५.२ शीर्षक ५९

४.५.३ संरचना र लयविधान ५९

४.५.४ भाषाशैली ५९

४.५.५ विषयवस्तु र भावविधान ६०

४.५.६ शिल्पविधान ६१

४.६ 'एक गीत' शीर्षकको गीतिकविताको विश्लेषण ६१

४.६.१ सामान्य परिचय ६१
४.६.२ भाषाशैली ६२
४.६.३ विषयवस्तु र भावविधान ६२
४.७ असार पन्ध्र कविताको विश्लेषण ६३
४.७.१ सामान्य परिचय ६३
४.७.२ शीर्षक ६३
४.७.३ संरचना र लयविधान ६४
४.७.४ भाषाशैली ६४
४.७.५ विषयवस्तु र भावविधान ६४
४.७.६ शिल्पविधान ६५
४.७.७ व्यङ्ग्य ६५
४.८ निष्कर्ष ६५
पाँचौं परिच्छेद
विश्वनाथ ढकालका फुटकर लेखहरू र निबन्ध सङ्ग्रहको अध्ययन ६७–९९
५.१ विश्वनाथ ढकालका फुटकर लेखहरूको अध्ययन ६७
५.१.१ पृथ्वी राजमार्ग : एक सरसरी दृष्टिमा ६७
५.१.२ शुभकामना छ एक बहुमुखी नारी व्यक्तित्वलाई ६८
५.१.३ प्रजातन्त्रमा निर्दलीयता ६९
५.१.४ प्रेरणाकी प्रतिमूर्ति श्री ५ बडामहारानी ७०
५.१.५ नेपाली साहित्यमा तनहूँको देन ७०
५.१.६ नेपालको इतिहासमा शाहवंश र श्री ५ वीरेन्द्र ७३
५.१.७ नयाँ शिक्षा योजनामा राष्ट्रिय विकास सेवा ७४
५.१.८ शाहवंश र श्री ५ वीरेन्द्र ७४
५.१.९ भानुभूमि चुँदी–रम्घा ७५
५.१.१० नयाँ शिक्षा नीतिका अतिरिक्त कार्यकलाप ७५
५.१.११ नेपालमा आयुर्वेदीय चिकित्सा ७६
५.१.१२ निष्कर्ष ७७
५.२ डोल्पाली सेरोफेरो निबन्धसङ्ग्रहको अध्ययन ७८
५.२.१ कृतिको सामान्य परिचय ७८

५.२.२ कृतिभित्रका अन्तर्वस्तु ७९
५.२.३ डोल्पाली सेरोफेरो ८१
५.२.३.१ भौगोलिक स्थिति ८२
५.२.३.२ सीमाना ८२
५.२.३.३ प्राकृतिक स्वरूप ८२
५.२.३.४ हावापानी ८३
५.२.३.५ नदीनाला ८३
५.२.३.६ वनस्पति ८३
५.२.३.७ यातायात ८४
५.२.३.८ उद्योग तथा व्यवसाय ८४
५.२.३.९ शिक्षा ८५
५.२.३.१० आर्थिक स्थिति ८५
५.२.४ डोल्पाली सांस्कृतिक परम्परा र कौतुकमय चाडपर्व ८५
५.२.४.१ माघे संक्रान्ति ८६
५.२.४.२ खुल्ला प्रथा ८७
५.२.४.३ चैती ८७
५.२.५ धार्मिक परम्परा ८८
५.२.६ त्रिपुरासुन्दरी ८८
५.२.६.१ वीर स्थान ८९
५.२.६.२ टाँके बाहन स्थान ९०
५.२.७ व्यास गुफा ९०
५.२.८ तारा श्री (तारा नगरी) ९१
५.२.९ फोक्सुन्दो ९२
५.२.१० जग्दुला ताल ९३
५.२.११ सुन दह ९४
५.२.१२ छ्यो कार्बो–छ्यो डुम्बो–छ्यो न्हाक्यो ९५
५.२.१३ पुथा दह ९६
५.२.१४ यार्चा गुम्बो ९६
५.२.१५ भाषा ९८
५.२.१६ निष्कर्ष ९८

छैटौँ परिच्छेद
निष्कर्ष १००-१०४
सन्दर्भसामग्रीसूची

सङ्क्षेपीकृत सूची

सङ्क्षिप्त रूप	**पूर्ण रूप**
अप्रका.	अप्रकाशित
इ.सं.	इस्वी संवत्
एम.ए.	मास्टर्स अफ आर्टस्
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	चौथो संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.वि.सं	नेपाल विद्यार्थी सङ्घ
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान
नं.	नम्बर
पाँ.सं.	पाँचौ संस्करण
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
पृ.	पृष्ठ
पृ.सं.	पृष्ठ सङ्ख्या
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रा.प्र.तृ.	राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी
वि.सं.	विक्रम संवत्
स.सा.	सगरमाथा साप्ताहिक
सम्पा.	सम्पादक
संस्क.	संस्करण
स्व.	स्वर्गीय